

Az ezredforduló határkérdései, határváltozásai a Nyugat-Balkánon

REMÉNYI PÉTER¹–VÉGH ANDOR²

Abstract

Problems and changes of borders in the Western Balkans at the turn of the millennium

After the break-up of the bipolar world order the most problematic transitional state was the former Yugoslavia. After a devastating civil war, new states emerged in the post-Yugoslav space. In spite of the wars and ethnic cleansing, the most significant problems of the area, notably mismatching administrative and ethnic borders, still remain. The new states inherited the mixed ethnic structures and tried to solve it in different ways depending mainly on the rate of ethnic composition. In the present study an attempt is made to introduce the main changes in the layout of internal and external borders and their characteristics, according to the ethnic pattern of the new administrative units of the Western Balkans region.

Bevezetés

A bipoláris világrend felbomlása által kiváltott közép-európai rendszervált(oz)ási folyamat legtöbb fejtörést okozó állomása a korábbi nyugati „kedvenc”, a különutas Jugoszlávia átalakulása volt. A többi rendszerváltó állammal ellentétben az egykori Jugoszlávia területén kirobbant egy több hullámban, változó szembenálló felekkel lezajló polgárháború-sorozat, amelynek lezárását (felfüggesztését?) csak nemzetközi erővel lehetett elérni. A jugoszláv állam egyben tartására a több éves háborúskodás után esély sem volt, így az államszövetség széthullása után szuverén köztársaságok jöttek létre a térségben, a legfőbb probléma azonban (etnikai inhomogenitás), amely a polgárháborúhoz vezetett sok területen mind a mai napig fennmaradt. Az egész térség helyzete instabil, mind biztonságpolitikai, mind gazdasági, mind a kiegyenlített regionális fejlődés szempontjából. Ezek a bizonytalansági tényezők nem csak a térség államait, hanem szomszédait (így hazánkat), valamint az euroatlanti integrációs rendszerek gyors térségbeli expanziója miatt az egész európai biztonsági-gazdasági-politikai rendszert is érintik.

¹ Tanársegéd, PTE Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

² Óraadó, PTE Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

Jelen munkájukban a szerzők kísérletet tesznek arra, hogy felvázolják az ex-Jugoszlávia egyik általuk legfeszítőbbnek tartott kérdését, a határkérdést, amelyet az államszövetség felbomlása után az utódállamok többsége is örökölt. Vizsgálatainkban a teljesség igénye nélkül csak azokra a legproblémásabb etnikai-közigazgatási határvonalakra, ill. zónákra koncentráltunk, ahol véleményünk szerint az etnikai inhomogenitás, a közigazgatási határoknak való meg nem felelés és az ebből adódó feszültségek további biztonságpolitikai kockázatokat hordoznak.

Ezen megfontolás alapján nem foglalkoztunk Szlovénia (stabil, kevés vitával terhelt határok), Montenegró (az új államhatár kialakulása Szerbia és Montenegró között valószínű, de nem etnikai, hanem elsősorban gazdasági alapú a két államrész különválása), valamint a Vajdaság (a kialakítandó autonómia nem csak és nem elsősorban nemzetiségi alapú) közigazgatási és etnikai határaival.

A volt Jugoszlávia szétesését követően olyan államalakulatok jöttek létre, amelyek azelőtt a történelem során még hasonló formában sem léteztek. A 70 évig belsőként funkcionáló (gyakorlatilag közigazgatási) határok hirtelen államköziettké váltak, úgy, hogy azok csak a ritkább esetben voltak etnikai választóvonalak, ugyanis a nemzeti szállásterületek sokszor mélyen benyúltak a szomszédos államterületbe.

Az egykori jugoszláv állam területén a tagköztársasági határok csak Szlovénia és Horvátország között estek szinte teljesen egybe az etnikai választóvonallal (*1. ábra*), ill. a montenegrói határok mutattak valamelyes etnikai jelleget, azonban csak Ny-i irányban, É-ra már a Szandzsáknak nevezett muzulmán-bosnyák etnikai területen húzódnak³.

Macedónia Jugoszlávián belüli határai csak Szerbiával érintkeztek, egyrészt Koszovó Autonóm Tartomány D-i (zömében albánok lakta) részével, másrészt pedig az Ó-Szerbiához tartozó albánok (Bujanovac, Preševo), és a bolgárok⁴ lakta (Bosilegrad) vidékekkel.

A horvát etnikai korpusz (az ország nem éppen ideális alakja mellett) Közép-Dalmácia K-i részén jócskán behatolt Bosznia-Hercegovina D-i területeibe, ugyanakkor az ország – ha gazdaságilag nem is frekvenciált – stratégiaileg igen fontos pontjain adott helyet markáns szerb etnikai szigeteknek, a krajainai vidéken valamint Kelet-Szlavóniában.

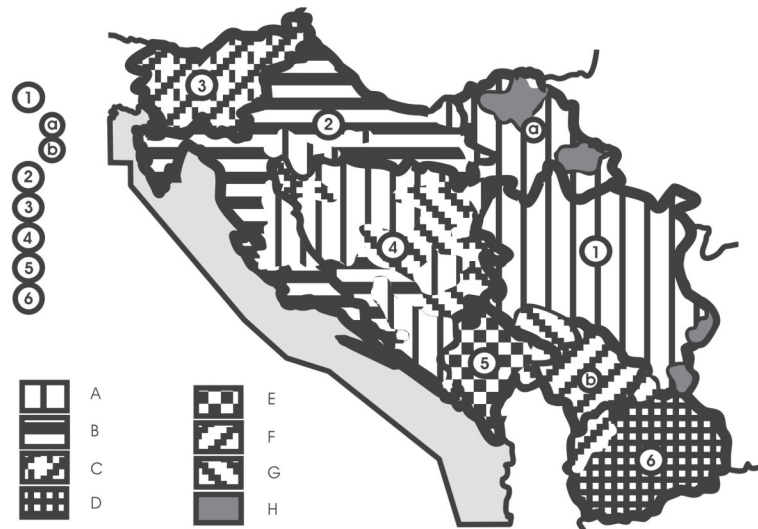
Szerbia határai szinte sehol sem fedték le az etnikai választóvonalakat. Ezt a megállapítás kétféle megközelítésben vonatkoztathatjuk a tagköztársaságra. Amennyiben a két autonóm tartománnyal együtt tekintjük, akkor szembevetendő, hogy Szerbia határaiba egy jelentős albán és egy – számszerűségében vizsgálva kevésbé markáns, ám gazdaságilag jóval jelentősebb területen élő – magyar szállásterületi egység tagozódott be. Ha a szerb magterületet (a szűk értelemben Szerbiának vett), Ó-Szerbiát vesszük figyelembe, szembevetendő, hogy a nemzet szállásterülete minden szomszédos tagköztársaságba – nem beszélve az autonóm tartományokról – mélyen belenyúlik.

Szándékosan hagytuk utoljára Bosznia-Hercegovina példáját. E köztársaságban a legnépesebb (és ma a terület nevével is összekapcsolódó muzulmán-bosnyák) nemzet csak relatív többségben volt, és a jugoszláv államalkotó nemzetek sorában⁵ a muzulmán-bosnyák népesség vált legkésőbb nemzetté (a JKP közleményeiben 1968-ban, a népszámlálás szerint 1971-ben, és államalkotó nemzetté válójában csak a boszniai háború alatt). Mindezek mellett a muzulmán-bosnyák közösség csak

³ A muzulmán és a bosnyák kategóriák jelenleg Szerbia és Montenegró államközösségében párhuzamosan léteznek, amíg Boszniában a muzulmán etnikai jelző eltűnt, továbbfejlődött „bosnyákká”. A Szandzsák területe nem élvez, és sohasem élvezett semmiféle kisebbségi alapú területi autonómiát Jugoszlávián belül, és az ilyen jellegű kilátásai jelenleg sem kedvezők. A terület elnevezése pusztán történeti jellegű, de etnikai alapúvá lett a muzulmán-bosnyák népesség nemzetté válási folyamatában.

⁴ A szerbek használják még a „sop” kategóriát is.

⁵ Itt a koszovói albánok „koszovár-geg-dardán”-tudatát nem vizsgáljuk, ugyanis egyrészt a koszovói albánok nem számítottak államalkotó nemzetnek másrészt a nemzetté kovácsolódási folyamatuk jelenleg is számos „bizonytalansági tényező” által befolyásolt.

1. ábra. Jugoszlávia nemzetei 1981-ben (vázlatos térkép) (szerk. VÉGH A. 2005). – 1 = Szerbia: a = Vajdaság; b = Koszovó; 2 = Horvátország; 3 = Szlovénia; 4 = Bosznia-Hercegovina; 5 = Montenegro; 6 = Macedónia. A = szerbek; B = horvátok; C = szlovének; D = macedónok; E = montenegróiak; F = albánok, G = muszlimok (bosnyákok), H = egyéb (magyarok, bolgárok, szlovákok)

Nations of Yugoslavia in 1981 (sketch map) (compiled by VÉGH, A. 2005). – 1 = Serbia: a = Voivodina; b = Kosovo; 2 = Croatia; 3 = Slovenia; 4 = Bosnia and Herzegovina; 5 = Montenegro; 6 = Macedonia. A = Serbs; B = Croats; C = Slovenes; D = Macedonians; E = Montenegrins; F = Albanians; G = Muslims (Bosnians); H = others (Hungarians, Bulgarians, Slovaks)

nagyon kevés területen élt homogén etnikai tömbben, főleg az urbánusabb településeken, a nagyobb városokban. Mindennek következtében területileg jóval koncentráltabban, kisebb földrajzi területen helyezkedett el (arányához mérve), mint a horvát vagy a szerb lakosság, akik elsősorban a rurális, kisvárosias településeken éltek/élnek. Ráadásul az utóbbi két etnikum jelentős csoportjai a határ menti térségekbe koncentráálódtak, gyengítve így az államhatár etnikai jellegét.

Jugoszlávia szétesésekor nagy és sokat vitatott kérdés volt az újonnan létrejövő államok külső határainak rögzítése. A szerb fél álláspontja szerint (amelyet a konfliktus során folyamatosan hangoztatott, elsősorban Horvátország és Bosznia-Hercegovina esetében) a tagköztársaságok határai csak adminisztratív közigazgatási határok, nem pedig nemzetközi államhatárok, így a polgárháború utáni rendezés során az etnikai elv kell, hogy érvényesüljön, nem pedig az államhatárok sértetlenségének elve. Ezzel szemben a bosnyák (és horvát) álláspont a jugoszláv alkotmányra is hivatkozva a köztársaságok határainak nemzetközi voltát hangsúlyozta, a függetlenségüket csak és kizárólag azok között képzelte el. A rendezés során a nemzetközi közösség is ez utóbbi álláspontot tette magáévá (MESIĆ, S. 2003).

Az új, független jugoszláv utódállamok szinte mindegyike szembesült a ténnyel, hogy nem csak a megszűnő (átalakuló) Jugoszlávia bírt multietnikus és multikulturális jelleggel. Az utódállamok többségének megoldást kellett találnia arra a feszítő kérdésre, amely végső soron a jugoszláv állam felbomlásához is megadta a végső lökést, ezáltal gyakorlatilag a problémák megoldása helyett azok egy közigazgatási szinttel lejjebb kerültek (szövetségi állam szintjéről az egykori tagköztársaságok, majd önálló államok szintjére).

Az önállósodás utáni külső és belső határváltozások

1991 júniusában Jugoszlávia – Szlovénia és Horvátország függetlenedésével és elszakadásával, majd később Macedónia és Bosznia elszakadásával (1991. november, és 1992. március) – felbomlott. Az így kialakult új államok mindegyikében háborús cselekmények vették kezdetüket, amelynek mozgatórugói a nemzetiségi konfliktusok (*Szlovénia* kivételével, ahol a „háború”, etnikai kanóc híján, valójában csak egy utolsó jugoszláv szövetségi katonai rendfenntartó akció volt).

Horvátország

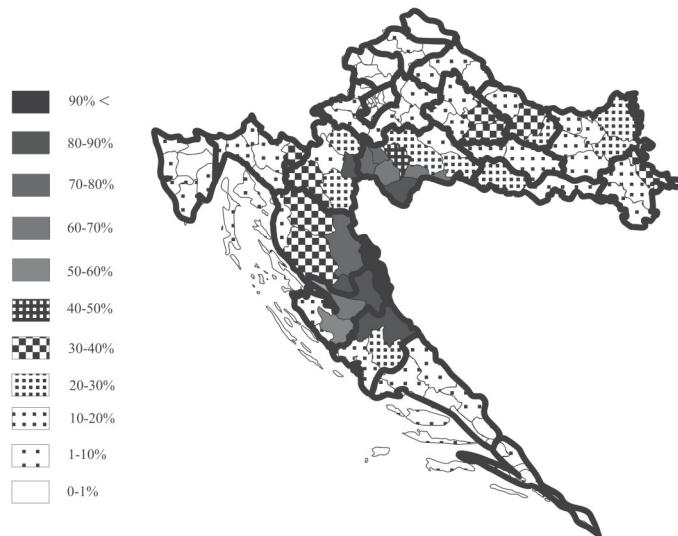
A szerb többségű területek még 1991 februárjában elkezdték önszervezésüket és szerbiai támogatással a tagköztársaság függetlenedéséig már létrehozták a krajainai árnyékállam struktúráját. Bár a háború kitörése előtt a horvátországi vezetők széles területi jogköröket ígértek a szerbeknek, a konfliktust ez nem tudta megoldani. Az 1991-ben elfogadott horvát alkotmány a kisebbségi jogok tekintetében minden nemzetközi normát szem előtt tartott, így törvényileg biztosította a nemzetiségi és kisebbségi jogokat, azonban a területi és politikai autonómiára vonatkozó részek csak egy 1992-es alkotmánymódosítással kerültek becikkelyezésre, amikor már javában zajlott a háború. A jugoszláv/szerb hadsereg a mintegy 12%-nyi horvátországi szerbség aktív támogatásával megszállta az ország területének közel egyharmadát.

1992 december 20-án a horvát államelnök az ország egészére vonatkozólag új közigazgatási beosztást léptetett életbe, a megyerendszert, amelyet horvát parlament 1992 december 29-én fogadott el. Az új beosztás az elaprózott (Jugoszláviából örökölt) općinai (közösségi, járási) rendszert szüntette meg, (ill. jogköreit nagyrészt átruházta a megyék szintjére), amelyen a horvátországi szerbek területi autonómia és önrendelkezési követeléseai alapultak. 1991-ben (općinai szinten) ugyanis a szerbek két egységben alkottak relatív, tizenegyben pedig abszolút többséget⁶.

A megyék határainak meghúzásánál nem a szerb etnikai közösség érdekei érvényesültek (ekkor még javában zajlott a háború), így a többé-kevésbé összefüggő etnikai tömbjük közigazgatásilag felszabdaldódott, nem beszélve a későbbi hadműveletek demográfiai hatásáról. A „Villám (Bljesak)” és a „Vihar (Oluja)” hadműveletek következtében a horvátországi szerbség szinte kétharmada elhagyta az országot, ezáltal arányuk 5%-ra csökkent, és a hadműveletben visszafoglalt területi egységek bekerültek a megyerendszerű közigazgatási felosztásba.

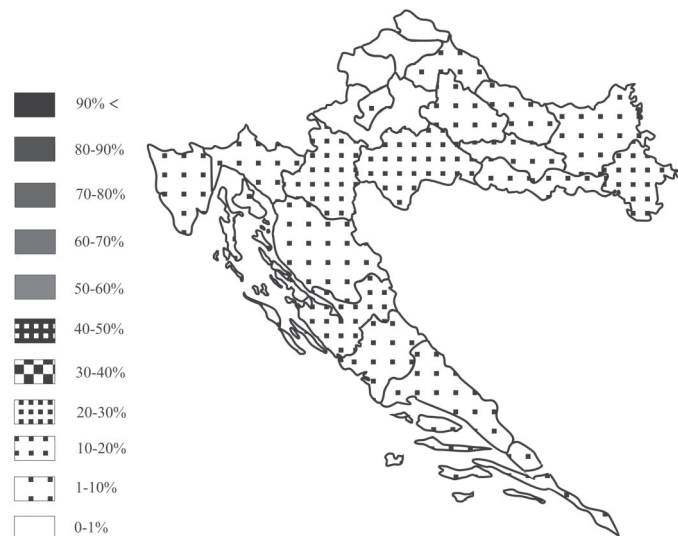
A 2001-es népszámlálási adatok alapján a szerbek aránya csak három megyében haladja meg a 10%-ot, sehol nem lépi túl a 15,4%-ot, mint legmagasabb értéket, amely Vukovár-Szerémség megyében jelentkezik. Az is kitűnik a 2. és a 3. *ábra* össze-

⁶ Abszolút többség: Benkovac, Donji Lapac, Obrovac, Vojnić, Vrginmost, Gračac, Dvor, Glina, Kostajnica, Knin, Titova Korenica općinák. Relatív többség: Petrinja, Pakrac općinák.

2. ábra. A szerbek aránya Horvátországban, općinánként 1991-ben. (Vastag vonallal feltüntetve az 1992-ben kijelölt megyehatárok.) (szerk. VÉGH A. 2005)

Proportion of Serbs in Croatia, by općines in 1991. (The borders of the counties created in 1992 are marked with bold line.) (compiled by VÉGH, A. 2005)

3. ábra. A szerbek aránya Horvátországban a 2001-es népszámlálás szerint, megyénként. (szerk. VÉGH A. 2005)

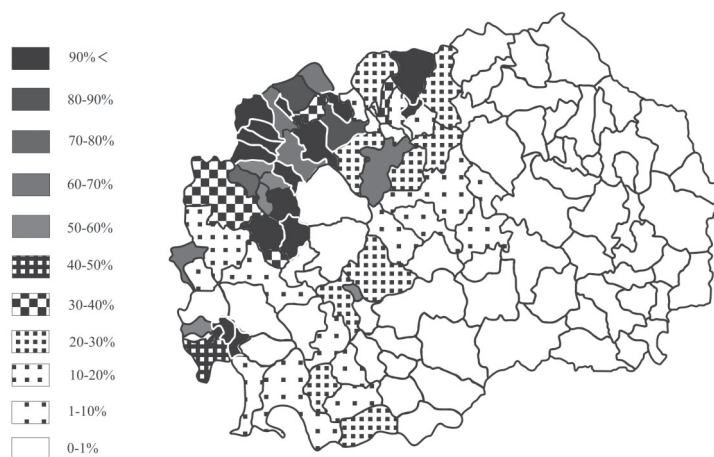
Proportion of Serbs in Croatia by counties, according to census 2001. (compiled by VÉGH, A. 2005)

hasonlításakor, hogy a horvátországi szerbek „klasszikus” (háború előtti) területi elhelyezkedésében egyfajta súlypont-áthelyeződés figyelhető meg. Ez annak köszönhető, hogy a krajinai szerbség területe háborús cselekmények (a már említett hadműveletek) során került vissza Horvátország ellenőrzése alá, amíg a dunamenti területek (Eszék-Baranya és Vukovár-Szerémség megyék területe) ún. békés reintegráció által, így itt a menekültáradat és a tömeges kivándorlás elmaradt (bár a szerbek száma és aránya itt is jelentősen megfogyatkozott).

Horvátországban tehát, a szerbek számának drasztikus csökkenésével, csökkentésével és új közigazgatási határok megvonásával – átalakítva a meglévő területi-igazgatási struktúrát és a kisebbségi határokat – „integrálták” az ország legnagyobb kisebbségét.

Macedónia

A köztársaságban, amelynek a legrövidebb belső (Jugoszlávián belüli tagköztársasági) határai voltak, az önállóság pillanatában az albán nemzetiséghez tartozók aránya már 21,7% volt⁷. Ez a népesség az ország ÉNy-i határrégiójába koncentrálódik, egy szinte teljesen homogén albán tömb formájában, amely egyrészt veszedelmesen közel helyezkedik el az ország központjához, másrészt pedig az önállósodni vágyó Koszovó etnikai albán „nyúlványának” számít (4. ábra).

4. ábra. Az albán etnikum aránya Macedónia općináiban a 2002-es népszámlálás szerint. (szerk. VÉGH A. 2006). Forrás: Državen zavod za statistika. Skopje, 2002

Proportion of Albanians in Macedonia by općines according to census 2002. (compiled by VÉGH, A. 2006). Source: Državen zavod za statistika. Skopje, 2002

⁷Az 1991-es népszámlálás adata, amelyet az albánok nem fogadtak el, ezért 1994-ben új népszámlálást rendeltek el, ahol ez az arány 22,7%-ra módosult.

Az 1990-es évtized második felére egyre hevesebbé és véresebbé váló koszovói helyzet miatt egyre több koszovói albán menekült, és telepedett át Macedóniába. Ennek eredményeképpen, és persze az albánoknak a macedónokénál jóval magasabb természetes szaporulati mutatójának köszönhetően 2002-re, a következő népszámlálásra az albánok aránya 25,2%-ra nőtt. Az albánok területi koncentrációja erre az időre tovább sűrűsödött, és DK felé terjeszkedett is (a Kičevo–Struga vonaltól K-re). Természetesen az említett koszovói menekültekkel a fegyveres megoldás esélye is importálódott Macedóniába.

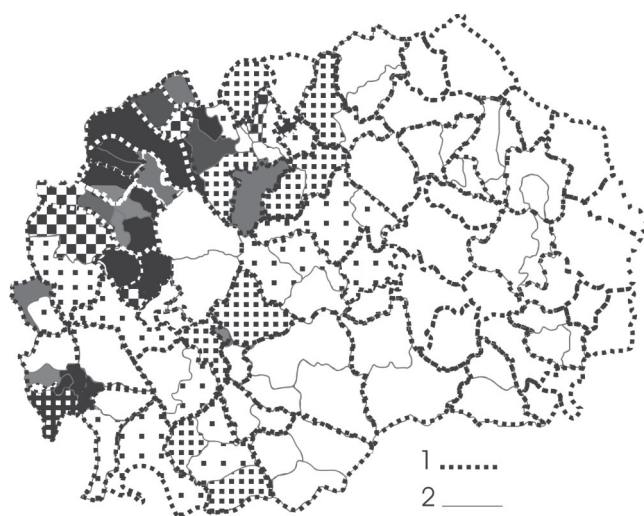
Az albánok maguknak egyre nagyobb jogokat, területi, kulturális autonómiát követeltek és ez vezetett 2001-ben fegyveres konfliktushoz a macedón védelmi erők és a szeparatista albán szabadcsapatok között.

A békekötés az Ohridi Keretegyezményben öltött testet, amely valójában egyik szélsőséges fél (sem a macedónok, sem az albánok) érdekeit sem elégítette ki, de azóta is az egyetlen követendő dokumentum a két etnikai csoport együttéléséhez. Ez a keretegyezmény előírányzott egy belső határ-átstrukturálást és decentralizációt, egyben a közigazgatási egységek nemzetiségi alapú átgondolását, összevonását, amelynek alapját a 2002-ben végzendő népesség-összeírás adataiban határozták meg (Ramkoven Dogovor, 2001).

Eszerint a 123 općinából 84-et alakítottak ki (amennyiben Skopjét, a fővárost nem bontjuk szét az azt alkotó općinaként működő egységeire, akkor csak 75-öt), valamint 33, ún. općinacsoportot és 8 régiót. Megalkotásukkal párhuzamosan az új területi egységek fontos (addig nem gyakorolt) jogokat és öngazgatási funkciókat kaptak, így pl. közszolgálati, területfejlesztési, helyi gazdaságfejlesztési és pénzügyi, oktatási, egészségügyi és szociális téren (Ramkoven Dogovor, 2001) (5. ábra).

A macedón közvélemény szélsőségesebb része (Svetski Makedonski Kongres – Macedón Világkongresszus –, és a háttérben álló VMRO-DPMNE – Belső Macedón Forradalmi Szervezet-Demokrata Párt a Macedón Nemzeti Egységért) 2004 őszén kieszközölt egy ügyszavazást, amely a területi felosztás reformját volt hivatott megakadályozni, de ez a próbálkozás kudarcba fulladt, így folytatódik az Ohridi Keretegyezményben foglaltak megvalósítása. A macedónok jelentős része az új belső határban egy önállósodásra vágyó albán „államot az államban” látnak, még akkor is, ha ennek jelenleg politikailag nem sok esélye van. Az új közigazgatási egység egy jelentős kisebbségi jogkörrel (egy ki nem mondott, alkotmányosan meg nem fogalmazott területi autonómia) rendelkező, Tetovó központú, Macedónia mintegy ötödét magába foglaló terület, „régió” lenne. Skopjéről, mint közös fővárosról nem szól a keretegyezmény, de a nemzetiségi úton való városmegosztás (Kosovska Mitrovica példája) középtávon elképzelhető, ugyanis a város etnikailag „spontán” szeparálódik/szegregálódik.

Macedóniában, tehát a horvát példával ellentétben a közigazgatási újragondolás etnikai, ill. a kisebbségi érdekek, határok mentén került kialakításra, néha éppen az államalkotó macedón nemzet érdekeivel ütközve (pl. a kičevoi és a strugai körzetben, ahol macedón részek lettek albán többségűekhez csatolva).

5. ábra. Az albánok aránya és elhelyezkedése az új, valamint a régi közigazgatási, opcinai beosztás szerint (szerk. VÉGH A. 2006). – 1 = új közigazgatási határ; 2 = régi közigazgatási határ. Forrás: Državen zavod za statistika. Skopje, 2002

The proportion and location of Albanians according to the old and new administrative structures (compiled by VÉGH, A. 2006). – 1 = new administrative border; 2 = previous administrative border. Source: Državen zavod za statistika. Skopje 2002

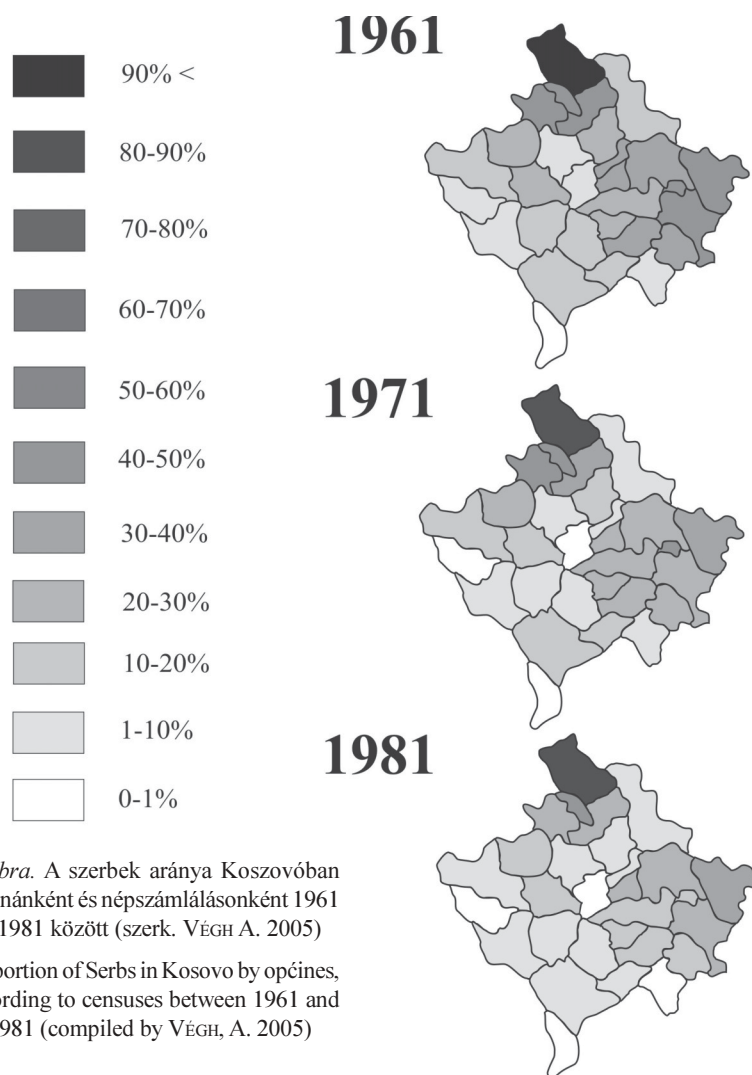
Szerbia és Montenegró

Az államszövetség belső határainak alakulása egy nagyon bonyolult, „többfrontos”, egész a mai napig nyílt kérdésekkel teli folyamat. Koszovó jövőbeni sorsáról a jelen pillanatban is egyeztetések folynak. A tartomány napjainkban etnikailag szinte homogén albán területté változott, szórvány – zömmel rurális területen élő – szerb-séggel. E homogenizáció időbeni összetevői szerint két szakaszra osztható.

Az egyik a demográfiai szakasz, vagyis az a „békeidő”, a titói Jugoszlávia főnnállása alatti éra, amikor is a koszovói albán etnikum magasabb természetes szaporulati mutatójának, valamint a koszovói szerb etnikum erőteljes elvándorlásának köszönhetően a terület (néhány opcina kivételével) abszolút albán többségűvé vált⁸. Az 1980-as évek végén a szerb kormányzat igyekezett törvényekkel megállítani a szerbek további elvándorlását a területről, de ezek a rendelkezések már túl későinek bizonyultak⁹ (Službeni List SRS 1991) (6. ábra).

⁸ A tartomány etnikai összetétele már Koszovó Szerbiához csatolásának pillanatában is abszolút albán többséget mutatott, azonban a Balkáni háborúk és az azt követő időszak migrációi ezt mérsékeltek, néhány területen átalakították (BANAC, H. 1995).

⁹ Ezek a rendeletek a föld, ill. egyéb ingatlanok etnikai csoportok közötti kereskedelmét korlátozták.

6. ábra. A szerbek aránya Koszovóban općinánként és népszámlálásonként 1961 és 1981 között (szerk. VÉGH A. 2005)

Proportion of Serbs in Kosovo by općines, according to censuses between 1961 and 1981 (compiled by VÉGH, A. 2005)

A második homogenizációs szakasz az 1991-es Jugoszlávia felbomlásával kezdetét vevő időszak, amely egészen a napjainkig tart. Erről a mintegy 15 évről nincsenek statisztikai adatok (már az 1991-es népszámlálás sem tekinthető hivatalos adatnak Koszovó területén, egyedül a szerb fél ismeri el), csupán becslések, amelyek alapján azonban megállapítható, hogy a szerbek elvándorlása, elűldözése sokkal nagyobb méreteket öltött, és még az optimista becslések is arányukat csak 5–6%-ra teszik (Statističko Društvo Kosova, 2003). Ez a jelenlegi kis számú és arányú koszovói szerbség egységes tömbben csak az Ibar folyótól É-ra, a megosztott kosovska mitrovicai općina É-i részén, továbbá Zvečan, Zubin Potok és Leposavić općináiban él.

A Milošević éra alatt a koszovói helyzet megoldása egyre szükségesebbé vált, azonban a boszniai és horvátországi háborúkkal terhelt, nemzetközileg elszigetelt Szerbiának nem volt érdeke egy újabb frontot nyitni, hagyta kiépülni az önálló albán árnyékállam struktúráit (nem szedtek adót és nem volt kötelező sorkatonai szolgálat sem), amely azonban a politikai váltással és az UCK erősödésével felhagyott passzív, agressziómentes ellenállásával. Az 1990-es évek második felétől születtek azok a politikai megoldást sürgető, Koszovó státusát Szerbián belül megoldani kívánó tervek, amelyek az albán célokat, törekvéseket nem igen vették figyelembe.

Az első ún. decentralizációs, azaz a megosztás gyakorlatát alkalmazó teória Dobrica Ćosić tollából jelent meg először 1994-ben, majd a következő terv Dušan Bataković terve volt 1998-ban,¹⁰ amelyet később többen is átdolgoztak, továbbgondoltak, többek között Zoran Đinđić, a meggyilkolt szerb miniszterelnök és Nebojša Čović 2001-ben, aki akkor miniszterelnök-helyettes és a Szerb Koszovó Koordinációs Központ vezetője volt (International Crisis Group - ICG, 2002).

A bemutatott tervezet szerint Koszovó visszakapná az 1980-as évek végén elveszített autonómiáját, azonban a szerb részek, mint „autonómia az autonómiában” nem közvetlenül a koszovói (és ez által az albán többségű) parlament és közigazgatás alá tartoznának, hanem közvetlenül a szerbiai köztársasági parlament alá, mint Ó-Szerbia részei. Azt is megfigyelhetjük, hogy ez a terület jóval nagyobb az etnikailag szerb többségű vidékeknél, sőt K-i nyúlványa éppen egy tiszta albán részt szakítana ki Koszovóból. Ez a megfontolás nem etnikai, hanem kulturális alapú, ugyanis a kívánt területen helyezkednek el a középkori Szerbia vallási központjai (Dečani, Gračanica, Peć), amelyek jelenleg (és a tervezet elkészítésének is idejében) abszolút albán többségű, néha szerb etnikai szórványt (de néha még azt sem) jelentettek. Amennyiben a felvázolt megoldás bármilyen szinten is létrejön, egy Bosznia-Hercegovinához hasonló megosztott államalakulatot kapunk, amely nem oldja fel a meglévő feszültségeket.

Ibrahim Rugova részéről Koszovó megosztásával kapcsolatban napvilágot látott az a terv, miszerint a szerb opcinákért (Leposavić, Zubin Potok, Zvečan és Észak-Mitrovica) cserében egy önálló (és nyilván tiszta albán) Koszovó „érdekében” elképzelhető az Ó-Szerbiához tartozó Bujanovac és Preševo opcináinak Koszovóhoz csatolása (7., 8. ábra).

Etnikailag nézve mind az albán, mind a szerb törekvések egy része figyelmen kívül hagyja a szerbek eloszlását Koszovó területén, és csak a mintegy 1/3-nyi koszovói szerbséget kitevő szerb többségű opcinákkal számolnak, elfeledve a mintegy kétharmadnyi, a tartomány szerte főleg rurális környezetben, tanyákon, etnikai zár-

¹⁰ Az eredeti Bataković terv szerint Koszovóban öt szerb kantont hoznának létre: az Ibarit, amelyet a szerb többségű É-i opcinák területe alkotna, Kosovo Poljeit (vagy Gračanicait), Kosovo Polje és Lipljan opcináival, amelyek Priština hátságát biztosítják, a Novobrdait Novo Brdo és Kamenica opcinákkal egészen Gnjilaneig; Šarit, amely Štrpcét, Prizren részeit, Sirinić i Sredac egyházközség területeit és a Šar Planina (Dragaši opcina) bizonyos részeit jelentené, és végül a Metohijait Peć, Klina és Istok között.

7. ábra. Koszovó opcinái az 1990-es években. Forrás: Statističko Društvo Kosova, 2003
 Općines of Kosovo in the nineties. Source: Statističko Društvo Kosova, 2003

8. ábra. Koszovó kantonizációs terve, 2001.
 – 1 = szerb kantonok; 2 = albán kantonok; 3 = a szerb kulturális értékek megőrzése miatt fontos városok; 4 = főváros. Forrás: Glas Javnosti 2001
 The cantonization plan of Kosovo, 2001. –
 1 = Serb cantons; 2 = cantons of the Albanians;
 3 = culturally important cities for the Serbs which
 would be a part of a separate administration;
 4 = capital. Source: Glas Javnosti, 2001

ványként élőkét. Ez az a csoport (és a többség), amely a szerbek privilegizált helyzetét sosem érezte, élte meg Koszovón, hanem mindig egyfajta marginalizált társadalmi periférián helyezkedett el (European Stability Initiative – ESI, 2004). Az eddigi felsorolt megoldásokkal ezt a csoportot, amely ez idáig nagyobb részét megőrizte (önellátásának köszönhetően), a kitelepítés és a lakosságcsere intézménye fenyegetné.

A szerbeknek kevés esélyük van Koszovó területi reintegrálására, bár az ENSZ 1244/1999-es határozata mint Szerbia részét kezeli Koszovót, azonban az albán többségű lakosság és valamennyi koszovói albán párt ezt elképzelhetetlennek tartja. Bár a jelenlegi határokat mindenáron tiszteletben tartó ENSZ és nemzetközi politika a 2006-ot a megoldás évének szeretné tudni, kérdés, hogy a megoldás melyik irányban teszi meg a kompromisszumot.

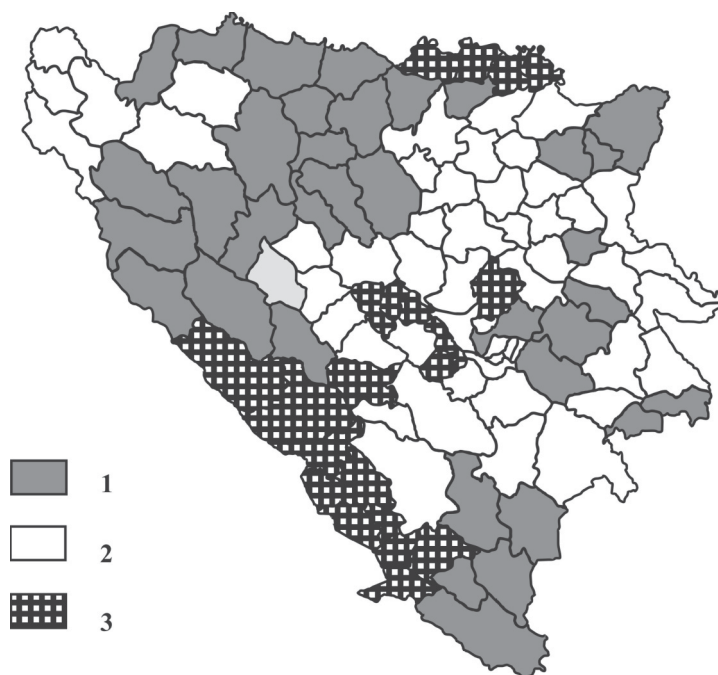
Jelenleg Koszovóban a belső etnikai határok tehát eltűntek, hasonlóan Horvátországhoz, és ez a homogenizáció szintén háborús cselekményekkel és etnikai tisztogatások sorozatával zajlott. A további etnikai határvonalak kialakulása attól függ, milyen lesz az a „béke”, amely Koszovóra vár, és ez mikor és hogyan következik be.

Szerbia és Montenegró államközösségének még legalább három, a kérdéskörünkhöz tartozó fókuszpontja van. A *Vajdaság* autonóm státusának jellege és multikulturális közösségének közelmúltbeli etnikai változásai, *Montenegró* önállóságának etnikai oldala, valamint a *Szandzsák* területének suta etnikai alapú autonómiatörekvése is a felvázolt problémakör elemei. Ezekkel a területekkel a munka terjedelmi korlátai miatt, valamint a bevezetőben vázolt okokból kifolyólag ehelyett nem foglalkozunk.

Bosznia-Hercegovina

A volt Jugoszlávián belül Bosznia-Hercegovina területére volt leginkább értelmezhető a multiethnicitás, ez azonban egy szörnyű polgárháborúval ért véget. Etnikai határvonalakról, valódi etnikai határokkal elkülönülő területi egységekről nem beszélhetünk az 1991 előtti Boszniában (*9. ábra*). Még a legkisebb területi egységekben, az opcinák szintjén sem valósult meg maradéktalanul az etnikai homogenitás. Bár beszélhetünk bizonyos etnikai szigetekről, ahol a három fő népcsoport közül valamelyik (relatív, vagy abszolút) többségben volt, ez a területi elhelyezkedés a legkevésbé sem volt alkalmas nemzetiségi alapú határok meghúzására.

A bevezetőben már felvázolt etnikum-államhatár viszonyt a polgárháború etnikai homogenizációs folyamatai részben felerősítették, bizonyos esetekben azonban gyengítették. A szállásterületet kettészelő határvonalak menti feszültségek csökkentek Bosznia-Hercegovina ÉNy-i határai mentén, ahonnan a horvátországi Krajina területéről a szerb lakosság döntő többsége elmenekült, így az államhatár etnikai jellege erősödött. Nőtték azonban a feszültségek Nyugat-Hercegovinában és a Drina mentén, ahol a bosnyákok elűzése miatt a korábbi vegyes lakosság homogenizálódott. Általánosan is igaz, hogy a bosnyák nemzet a független Bosznia-Hercegovina középső területeire szorult (kivéve Bihać környéke), míg a szerbek és horvátok széles, hosszan elnyúló sávban, ab-

9. ábra. Bosznia-Hercegovina etnikai viszonyai az 1991-népszámlálás alapján, općinákra lebontva (szerk. VÉGH A. 2006). – 1 = szerbek; 2 = bosnyákok; 3 = horvátok. Forrás: UNHCR

The ethnic structure of Bosnia and Herzegovina in 1991 by općines (compiled by VÉGH, A. 2006). – 1 = Serbs; 2 = Bosnians; 3 = Croats. Source: UNHCR

szolút többségben lakják az anyaországukkal közvetlenül határos boszniai területeket. Az állam hosszú távú stabilitása szempontjából ez mindenképpen kedvezőtlen tényező.

A boszniai harcokat lezáró daytoni békeszerződés rendelkezett az entitásközi határ (IEBL) létrehozásáról, amely a két harcoló fél „háborús állama” (a Republika Srpska – RS, és a Federacija Bosne i Hercegovine – FBiH) területét választotta el, kialakítva így a ma is létező két bosznia-hercegovinai entitást.

E határvonal futásának meghatározásánál az etnikai elv figyelembe vétele és az ahhoz való alkalmazkodás kevés kivételtől eltekintve (posavinai korridor, goraždei korridor) minden más szempontot felülírt (AGANOVIĆ, M.–JOVANOVIĆ, Z. 1999). A cél az volt, hogy a fegyveres konfliktusnak véget vessenek, nem pedig az, hogy bármilyen etnikai egyensúlyt próbáljanak visszaállítani, ez 1995-ben, sőt, még úgy tűnik manapság is, lehetetlen. Ez a frontvonalak mentén való megkövesedés, az új etnikai határ állandósulása valójában a legkritikusabb pontja a békeegyezménynek, valamint az azóta eltelt időnek is. Bár 2000-tól megindultak a kisebbségi visszatelepülések (szerbek a FBiH-be, bosnyákok és horvátok a RS területére), de az etnikailag homogén entitás-jellegeken ez keveset változtatott.

A FBiH területén döntően a horvát nemzetiségű lakosság igényeinek kielégítése miatt – mivel a horvát etnikum háborús állammal rendelkezett, de a rendezés során saját entitást nem kapott – széleskörű autonómiával rendelkező kantonokból álló területi struktúrát hoztak létre. A kantonok saját törvényhozó, végrehajtó, adminisztratív és – ami az adott körülmények között a legfontosabb – saját fegyveres rendfenntartó szervezettel rendelkeznek. A kantonhatárok meghúzásánál „ügyeltek” arra, hogy legyenek tiszta horvát kantonok (etnikai alapú határmegvonás), így a gyakorlatban a döntően horvátok lakta nyugat-hercegovinai területek (kantonok) mint állam az államban funkcionálnak, a bosnyák lakosság visszatérését lassítani próbálják, 2001-ben pedig a horvát önrendelkezés és autonómia egyoldalú megvalósítását csak a nemzetközi közösség fegyveres ereje tudta megakadályozni (JUHÁSZ J. et al. 2003).

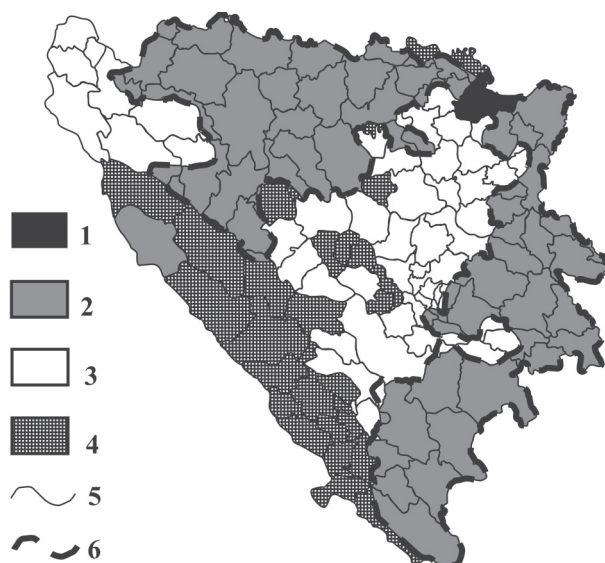
Nyilvánvalónak látszik, hogy az egyébként is végletesen decentralizált állam bosnyák-horvát felének (FBiH) további decentralizálása, az államrészen belüli újabb határok megvonása (amely határok bizonyos köz- és államigazgatási tényezők tekintetében olykor igen eltérő területeket választanak el) az ország növekvő fragmentálódásához vezet.

Ma az IEBL mellett, amely eredetileg közigazgatási határ, a legfontosabb cezúrát az országban az etnikai határ jelenti. Az IEBL esetében ez a két határvonal a legtöbb esetben egybeesik, de az etnikai határt számos más területen is megfigyelhetjük. Općinai szinten nagyon kevés kevert lakosságú egységről beszélhetünk (közép-boszniai horvát-bosnyák općinák), így az etnikai határ is kevés kivételtől eltekintve élesen jelentkezik (10. ábra).

Ennek jelentősége abban áll, hogy a három etnikum eltérő érdekek alapján szervezi és irányítja közösségét, amely érdekek egyes esetekben nem az IEBL vagy a kantonhatárok által elválasztottak (amely közigazgatási-politikai különállást is jelent) hanem općinahatárok által. Így az eltérő irányba mutató, etnikai alapon meghatározott érdekek a közigazgatási határoktól függetlenül is tovább fragmentálják a teret (bosnyák-horvát vegyes lakosságú kantonokon belüli éles etnikai határok).

Az entitásközi határral szemben megfogalmazott másik súlyos kritika annak területi fejlődésre gyakorolt kedvezőtlen hatásait érinti. Az etnikai elv szélsőséges érvényesülése háttérbe szorította a területi munkamegosztás, a korábban kialakult vonzáskörzeti rendszer struktúráit, sőt općinákat és városokat (Szarajevó, Mostar, Doboj) is kettévágott.

Bosznia-Hercegovina közigazgatási struktúrájában jelenleg a települési szint mellett az općinarendszer az, amely egyedülként képviseli az organikus, alulról építkező (TÓTH, J.–TRÓCSÁNYI, A. 2003) térfejlődés elemeit. Természetesen ebben a rendszerben a történelem folyamán számos változ(tat)ás történt, amelyek közül a legutóbbi, és a mai viszonyokat leginkább befolyásoló az IEBL futásának meghatározása. Ez által számos, az IEBL által kettészelt općinát találhatunk, amelyek valaha egy egységet képeztek, ma azonban két különböző entitáshoz tartoznak (ilyen átvágott općinák pl. Foča–Srbinje, Petrovac–Bosanski Petrovac, Kupres–Srpski Kupres). Függetlenül attól, hogy az općinaközpont, ill. az općina nagyobb része amelyik oldalra került, vannak életképes és kevésbé életképes „općinamaradványok” is.

10. ábra. Bosznia-Hercegovina etnikai térképe 2002-ben (szerk. VÉGH A. 2006). – 1 = Brčkoi kerület; 2 = szerbek; 3 = bosnyákok; 4 = horvátok; 5 = općinahatár; 6 = Boszniai Szerb Köztársaság határa.
Forrás: UNHCR

The ethnic structure of Bosnia and Herzegovina in 2002 by opštine (compiled by VÉGH, A. 2006). – 1 = Brčko District; 2 = Serbs; 3 = Bosnians; 4 = Croats; 5 = border of opštine; 6 = border of Republika Srpska. Source: UNHCR

Egyetlen pozitív kivétellel találkozhatunk a megosztott općinák újraegyesítését illetően. Ez az ún. Brčko District (Brčkoi Körzet), amihez az államot alkotó mindhárom nemzetiségnek (de kiváltképpen a szerbeknek és bosnyákoknak) speciális stratégiai érdekei fűződnek (posavinai szárazföldi közlekedési korridor: szerbek; a Száva és Horvátország határának elérése: bosnyákok, horvátok). A két entitás kondomíniumként birtokolja az općina teljes háború előtti területét, a körzetnek viszont speciális törvényhozási, végrehajtási, bíraskodási jogai vannak. Mindezek betartását és működését a boszniai főmegbízott különmegbízottján keresztül a nemzetközi közösség ellenőrzi (PAP N.–REMÉNYI P.–VÉGH A. 2005).

Az elmúlt tíz év tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a fegyveres konfliktusokat ugyan lezárta, de az egyenletes, organikus területi fejlődést, az állam stabilitását nem feltétlenül szolgálja a jelenlegi közigazgatási rendszer. Az IEBL „barrier” funkciója sokkal erősebb, mint azt a törvényalkotók előzetesen gondolták. Az etnikai választóvonalak, több szinten is megmaradtak, jelentős mértékű „hígulásuk” nem következett be. A gazdasági fejlődés elképzelhetetlen a mai szétszabdalt struktúra átalakítása nélkül.

Bosznia-Hercegovinában, mivel az államon belül számos közigazgatási szinttel találkozunk, az etnikai és közigazgatási határok egymáshoz való viszonya is több relációban jelentkezhet. Az állam külső határa és az etnikai határ problémás, hiszen a

háromból két államalkotó etnikum a határ mentén, az anyanemzete közvetlen közelében él, az országon belüli centrifugális erők pedig jelentősek. Az állam közigazgatásának etnikai alapon történő (kényszer)átalakítása a belső etnikai határok szerepének kiéleződését hozta magával. Minden közigazgatási szinthez tartozó határtípusnál találkozhatunk etnikai jellegűvel, az IEBL és a kantonhatárok többsége ilyen, de számos opcinahatár is etnikai választóvonal.

A legbonyolultabb etnikai struktúrákkal rendelkező (etnikai szempontból leginkább kevert lakosságú) egykori tagköztársaság volt kénytelen szembenézni a legösszetettebb térszervezési kérdéssel. Az ország egyben tartása csak a végletes decentralizációval és az egyes etnikumok széleskörű autonómiájával (jellemző, hogy a bosznia-hercegovinai alkotmány kiemeli a bosnyákokat, szerbeket és horvátokat, mint alkotmányos nemzeteket az állampolgárok közül) volt kikényszeríthető. Az ország közigazgatása etnikai alapon szervezett, a három államalkotó etnikum egyensúlyán alapul, ami az elmúlt két évtizedre jellemző, köztük lévő feszült viszony ismeretében nem kedvez az ország fejlődésének. Az államon belüli etnikai alapú viszonyok bonyolultságát jól jelzi, hogy az ország területi struktúráját érintő kérdések mind a mai napig napirenden vannak, Bosznia-Hercegovina alkotmányának és azon belül közigazgatási rendszerének átalakítása, megreformálása jelenleg is akut téma.

Összegzés

Elmondhatjuk tehát, hogy a volt Jugoszlávia önállóvá vált (és váló) egységében mindenhol etnikai homogenizáció ment végbe. A legnagyobb különbség abból adódik, hogy ez az új határokon belül, enklávék, belső etnikai határvonalak kialakulásával zajlott e le (Bosznia-Hercegovina, Macedónia), vagy a terület (ország, tartomány) „megszabadult” etnikai kisebbségétől (vagy annak egy jelentős részétől) és homogénné vált (Koszovó, Horvátország, Bosznia entitásai). Ez a változás minden vizsgált példánál a meglévő, örökölt területi struktúrák átformálását idézte elő, új határok, határjellegek születését eredményezte.

Úgy gondoljuk, hogy a közeljövőben jelentős változások fognak lezajlani a térségben, amelyek következnek egyrészt a még nem lezárult államosodási törekvésekből (a térség albán lakossága, Montenegró, Bosznia-Hercegovina, mint a legjelentősebbek), valamint az euroatlanti szervezetek térségbeli gyors expanziójából.

Az első tényező a fragmentálódást, új határok, ezáltal új etnikai feszültségek kialakulását eredményezheti. Az euroatlanti integrációs törekvések értelemszerűen egy ma még megjósolhatatlan ütemű és milyenségű integrációhoz vezethetnek.

Ennek a két egymással ellentétes erőnek az egymáshoz való viszonya ma még kérdéses. Vajon erősebb lesz-e a gyors társadalmi-gazdasági fejlődés igénye a nemzeti programok megvalósításának igényénél? Vajon a legteljesebb nemzeti szuverenitás megélése vagy egy integrációs rendszerben az annak bizonyos elemeiről való lemondás kekedik-e felül?

Ma ezekre a kérdésekre válaszolni meglehetősen nehéz. A szerzők azonban egy dologban biztosak, a Balkánon még számos nyitott kérdés vár megválaszolásra és nem mindegy, hogy a közelmúlt ezirányú tapasztalatait – amelyről a fentiekben összefoglaló vázlatos képet igyekeztünk nyújtani – hogyan alkalmazzuk a közeljövő remélhetőleg ezúttal „csak” politikai konfliktusaiban.

IRODALOM

- AGANOVIĆ, M.–JOVANOVIĆ, Z. 1999. Bosnia and Herzegovina spatial structures and regional policies. – Vision Planet Project Interreg II.C International Adriatic Conference, Trieste.
- Constitution of Republika Srpska. 1992. – Official Gazette of Republika Srpska 6/92. (többször módosítva)
- Constitution of the Federation of Bosnia and Herzegovina. 1994. – Official Gazette of the Federation of Bosnia and Herzegovina 1/94. (többször módosítva)
- ENNSZ Biztonsági Tanácsának 1244/1999-es határozata. – New York
- European Stability Initiative (ESI) 2004. Princip Lozane, Multietničnost, teritorij i budućnost kosovskih Srba. – Priština/Berlin.
- Glas Javnosti 2001. 29. 05., 2004. 22. 03.
- International Crisis Group (ICG) 2002. Report N 124. Putokazi za budućnost Kosova I. Rešavanje konačnog statusa – Priština/Brisel. mart.
- JUHÁSZ J.–MÁRKUSZ L.–TÁLAS P.–VALKI L. 2003. Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. – Budapest, 328 p
- Kosovo i njeno stanovništvo. – Anketa Statističkog Društva Kosova 2003.
- MESIĆ, S. 2003. Jugoszlávia nincs többé. – Budapest, 405 p
- PAP N.–REMÉNYI P.–VÉGH A. 2005. A Brčkoi Körzet szerepe és jelentősége a háború utáni Boszniában. – Szakmai Szemle, A Katonai Biztonsági Hivatal tudományos tanácsának kiadványa. 1. pp. 51–67.
- Ramkoven Dogovor 2001. 13. 08. Ohrid.
- Službeni List SRS 30/89, 42/89, 22/91
- The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. – Dayton–Paris, 1995.
- TÓTH, J.–TRÓCSÁNYI, A. 2003. States and countries in the unifying Europe. – In: PAK, M. (ed.): Possibilities and opportunities of regional structures on the way to the European Union. Dela 19. Department of Geography, Faculty of Arts, University of Ljubljana. pp. 87–96.